

České názvosloví zahradních kosatců.

Názvosloví českých botanických druhů kosatců.

Naše republika může být pyšná na to, že si ji příroda zvolila za domov osmi botanických druhů kosatců: *Iris aphylla* (kosatec bezlistý), *Iris graminea* (kosatec trávovitý), *Iris humilis* dříve *arenaria* (kosatec skalní), *Iris pseudacorus* (kosatec žlutý), *Iris pumila* (kosatec nízký), *Iris sibirica* (kosatec sibiřský), *Iris variegata* (kosatec dvoubarevný) a *Iris spuria* (kosatec žlutofialový). Poslední uvedený už bohužel není v přírodě k nalezení. Dříve se vyskytoval na Břeclavsku.

Pokud dochází ke změnám v botanickém názvosloví, bývá to většinou z důvodu priority názvu. Proto se vrací zpět název kosatce *Iris humilis*, který se nějaký čas jmenoval *arenaria* nebo u *Iris spuria*, který mívá české jméno ‚kosatec zvrhlý‘, což je správný překlad adjektiva ‚spuria‘, se později objevilo možná líbivější české jméno ‚kosatec žlutofialový‘ a dnes se opět vrací jméno ‚kosatec zvrhlý‘.

V naší přírodě se občas objevují další nepůvodní kosatce, někdy botanické druhy, někdy jejich hybridy:

- *Iris x sambucina* L. kosatec bezový
- *Iris x germanica* L. kosatec německý
- *Iris x florentina* L. kosatec florentský
- *Iris pallida* LAM. kosatec bledý
- *Iris versicolor* L. kosatec různobarevný
- *Iris x squalens* L. kosatec špinavý

Pro určování botanických rostlin se používají tzv. klíče. Když se podíváme na Polívkův klíč z roku 1912, najdeme tam pro kosatce v prvním kroku rozdělení podle vnějších okvětních lístků na *bezvoušé* a *porostlé pruhem hustých vousů*.

Když se ale podíváme do Dostálovy Květeny ČSR z roku 1950 je v popisu květu uvedeno, že vnější *cípy květů jsou na svrchní straně zpravidla vousaté*, ale v klíči je pak uvedeno dělení na kosatce *s hustým kartáčkem chlupů* a kosatce *bezvoušé nebo jen slabě pýřité*.

Zde se asi poprvé objevuje (i když ne zcela konzistentně) pro popis poněkud nešťastně slovo kartáček, nicméně jako obrazný popis pro uspořádání vlasů (nebo chlupů). A toto slovo, které má s vousy jen velmi málo společného, bohužel začalo nabývat jiného rozměru.

K Dostálovým změnám v českém názvosloví vyšly různé komentáře a články. Tehdy byly definovány zásady, kterých bychom se měli držet i dnes:

I. Přizpůsobení názvosloví českého názvosloví latinskému.

I a. Změna latinského názvu působí změnu původního pojmenování českého.

I b. Snaha po sjednocení a normalizaci adjektivních přívlasků. Totéž lat. adjektivum má v českém názvu vždy týž protějšek: *alpinus* se překládá jako *alpinský*; *perennis* = *vytrvalý*; *vulgaris* = *obyčejný* apod.

I c. Snaha vystihnout co nejpřesněji latinský termín.

II. Pronikání lidových názvů a názvů společných několika slovanským jazykům.

III. Snaha po terminologické přesnosti, jednoznačnosti a ustálenosti.“

Dalo by se tedy předpokládat, že ve všech případech, tedy i v případě překladu *Iris barbata* budou tato pravidla dodržována.

Historie klasifikace zahradních kosatců a české názvosloví.

V minulosti se nějakou dobu používalo pro tuto skupiny zahradních kosatců třídění do tří skupin:

Iris pumila hybrida – nízké rané kosatce,
Iris intermedia – kosatce střední (výškou stonku i dobou kvetení),
Iris germanica – pozdní kosatce s vysokým stonkem.

Označení *Iris germanica* se však ukázalo jako zavádějící, protože tento kosatec je genotypově i fenotypově blízky spíše *Iris intermedia* a nepodílel se na vzniku vysokých kosatců.

Aktuálně se pro označení nejčastěji pěstované skupiny kosatců (z křížení kosatců podrodu *Iris*), opět používá původní pojmenování *Iris barbata*, které už použil Linné, když při popisu prvních 18 botanických druhů kosatců je rozdělil na *Iris barbata* L. a *Iris imberbis* L.

Pokud aplikujeme pravidlo správného překladu latinského označení při tvorbě českého názvu pro *Iris barbata* měli bychom respektovat, že „barbata“ by se správně mělo překládat stejně, jak je to i u jiných českých botanických názvů obvyklé.

Např. *Avena barbata* – oves vousatý; *Campanula barbata* – zvonek vousatý; *Dianthus barbata* – hvozdík vousatý nebo hvozdík bradatý; *Gentiana barbata* – hořec vousatý; *Stipa barbata* – kavyl bradatý apod. Vidíme, že alternativou pro ‚vousatý‘ je zde ‚bradatý‘, což zřejmě souvisí s tím, že vousy rostou na bradě.

Pokud bychom český název pro *Iris barbata* konfrontovali s jinými jazyky (taky to doporučují výše uvedené zásady), a to nejen slovanskými, zjistíme následující:

<u>latina</u>	<i>Iris barbata</i>	<i>Iris imberbis</i>
<u>angličtina</u>	Bearded Iris	Beardless Iris
<u>estonština</u>	habemega iirised	habemeta iirised
<u>francouština</u>	Les Iris Barbus	Les Iris sans barbe
<u>italština</u>	Iris barbata	Iris non-barbate
<u>litevština</u>	barzdoteiji vilkdalgiai	bebarzdžiai vilkdalgiai
<u>němčina</u>	Bardiris	Bardlosen Iris
<u>polština</u>	Irysy bródkowe	Irysy bezbródkowe
<u>ruština</u>	бородатые	безбородые
<u>slovinština</u>	bradate perunike	nebradate perunike

‚Kartáček‘ (slovenská ‚kefka‘ je dědictvím toho, že jsme mnoho let žili ve společném státě) však časem začíná žít svůj život a ze slova pro popis se stává alternativa pro adjektivum. Nejprve ‚kosatec s kartáčky‘, později, možná nejdříve slengově, ale pak i v odborné literatuře se objevil nový tvar ‚kartáčkatý‘ a ‚bezkartáčkatý‘. Naštěstí skupina, která tento nový překlad slova *barbata* nedávno zavedla, se čas od času vrací zpátky ke správnému překladu ‚bradatý‘.

Vzhledem k tomu, že pěstování kosatců je dnes na jiné úrovni než před padesáti lety, asi by neškodilo zamyslet se nad tím, jak by české zahradnické názvosloví pro kosatce mělo vypadat, provést jeho doplnění, upřesnění a sjednocení. Ale při dodržení pravidel, která pro jeho tvorbu platí.

Problematické rovněž je, že se do podvědomí pěstitelů dostalo, že zahradní kosatce jsou jen *Iris barbata*, maximálně s rozdělením podle výšky na *Iris barbata nana*, *Iris barbata media* a *Iris barbata elatior*. Ostatní skupiny nebyly příliš zmiňovány nebo byly kdesi pod čarou a moc se jimi nikdo nezabýval. Tak to bohužel chápou lidé dodnes. Když kupují řezaný cibulkový kosatec, tak obvykle kupují „irisy“. Mnohdy se jako „irisy“ pojmenovávají kosatce jiných skupin, např. sibiřské nebo spurie. Mnozí si přitom myslí, že „iris“ je něco jiného než „kosatec“.

Komplexní pohled na zahradní kosatce.

V dnešní době jsou i jiné skupiny kosatců více prošlechtěny a na zahradách pěstovány, takže do rodiny ‚kulturních kosatců‘ nebo ‚zahradních kosatců‘ nepatří jen *Iris barbata*, ale i jiné skupiny sice méně okázalé, ale mnohdy pro zahradní účely daleko hodnotnější rostliny, které jsou ale stále málo známé, nedocené a málo využívané.

Jedná se o skupinu zahradních kosatců *Iris imberbis*, kultivarů vzniklých křížením kosatců podrodu Limniris (podle Lawrence), resp. podrodů Limniris a Xyridion (podle Rodioněnka). Kdybychom je pojmenovali bezbradé, asi by to vypadalo, že jim chybí nějaká brada. Proto se zde nabízí názornější pojmenování - bezbradkové kosatce, to jsou ty, kterým chybí vousy na bradě.

Kromě obou skupin oddénkových kosatců – **bradatých** a **bezbradkových**, existuje třetí skupina zahradních nebo kulturních kosatců - **cibulkové kosatce**.

Je třeba upozornit na práci petrohradského botanika Rodioněnka z roku 1961, který navrhuje zařazení některých druhů do samostatných rodů mimo rod *Iris* (což už někteří botanici navrhovali i dříve). Snad k tomu časem dospějí i botanici západního světa, kteří tento návrh zatím neakceptovali, ačkoliv je Rodioněnkův návrh zcela logický. To už svého času respektoval Milan Blažek, který pro ně uvedl české názvy – **kosatečky** (pro kosatce ze skupiny kosatců síťkovaných) a **kosatčíky** (pro cibulkové kosatce podrodu *Xiphium*).

Když projdeme pěstiteli aktuálně zveřejněné články na webových stránkách, zjistíme, že se v současné době mezi normálními pěstiteli asi nejčastěji užívá správný český název ‚bradatý‘ kosatec. Někdy se tam ale objevuje překonané *Iris germanica*, ‚vousatý‘ kosatec, ‚bradkový‘ kosatec, ‚německý‘ kosatec, ‚zahradní‘ kosatec a u jedné skupiny autorů ‚kartáčkatý‘ nebo ‚bezkartáčkatý‘. Adjektiv ‚bradkový‘ sice vychází ze správného popisu uspořádání vousů u kosatců, ale byl by porušen princip sjednocování českého překladu adjektiva ‚*barbata*‘. Je však možné jej použít u bezvousého kosatce, protože překlad adjektiva ‚*imberbis*‘ není moc častý, takže by český adjektiv ‚bezbradkový‘ mohl existovat. Diskuse může být kolem variant překladu *imberbis*. Nejpřesnější by asi bylo ‚bezvousý‘. Může být i ‚bezbradý‘, ‚nebradatý‘ nebo navržený ‚bezbradkový‘.

Pokud budeme ctít zásady pro tvorbu českého botanického názvosloví, to je dodržet co nejpřesněji smysl původního latinského názvu, sjednotit používání adjektiv společných pro více rostlin, přiblížit používané názvosloví jak slovanským tak i jiným jazykům, přizpůsobit názvosloví názvům veřejnosti nejvíce používaným a zároveň odstranit dvojkolejnost a nepřesnosti, asi bychom, jak už je navrženo výše, měli užívat slova kosatec **bradatý** a kosatec **bezbradkový**. Pro bradatý kosatec jsou důležitým znakem upravené vousy - **bradka** (obr. 1). U bezbradkových kosatců nahrazuje bradku **signál** (obr. 2), který má přitahovat hmyz. To jsou typické znaky květu kosatce určující rozdělení zahradních oddénkových kosatců do dvou základních skupin.

Moderní klasifikace zahradních kosatců.

Pak by mohlo české pojmenování zahradních kosatců po mírné úpravě a doplnění odpovídat mezinárodnímu třídění, které cituje Zahradnický slovník, tedy třídění podle Americké kosatcové společnosti (AIS):

Bradaté kosatce:

- miniaturní nízké bradaté kosatce;
- základní nízké bradaté kosatce;
- střední bradaté kosatce;
- miniaturní vysoké bradaté kosatce;
- obrubové bradaté kosatce;
- vysoké bradaté kosatce;

- arily a aril hybridy;

Bezbradkové kosatce:

- sibiřské kosatce;
- spurie;
- japonské kosatce;
- luisiánské kosatce;
- kalifornské kosatce;

Botanické kosatce

Kromě botanických kosatců zmíněných úvodem se na zahradách můžeme setkat s mnoha dalšími nepůvodními botanickými druhy.

Mezidruhová kříženci

Křížením botanických druhů vznikají mnohdy zcela nové skupiny kosatců. Pro jejich zařazení se obvykle používají umělá slova, vzniklá složením názvů rodičovských rostlin.

Např.:

I. versicolor X *I. laevigata* = ‚*Versilae*‘

I. pseudacorus X *I. ensata* = ‚*Pseudata*‘

I. sibirica X *I. setosa* = ‚*Sibtosa*‘ a pod.

Protože se daří bořit další a další překážky šlechtění, vznikají další a další mezidruhová kříženci. Těžko najít hranici mezi „planými“ a „kulturními“ rostlinami, když se jedná o rostliny pěstované v kultuře. Proto je zde alespoň zmínka o nich, abychom nezapomínali na to, že „zahradními kosatci“ mohou být i botanické druhy.

Cibulkové kosatce

- retikuláty /sekce *Reticulata*/ - **kosatečky**;
- junony /podrod *Scorpiris*/ - **juna**;
- holandské a anglické kosatce /sekce *Xiphium*/ – **kosatčíky**;

Závěrem:

Vzhledem k popularitě zahradních kosatců je asi nejvyšší čas dořešit používání českého názvosloví pro ně.

Jednak to povede k omezení nejednotnosti, která se v popisech objevuje, jednak se tím splatí dluh bezbradkovým kosatcům, které jsou vynikajícími zahradními květinami pro moderní zahrady, kde není důležitý jenom květ, ale celý habitus rostliny.

Ing. Zdeněk Seidl

obr.1 Bradatý kosatec s oranžovou bradkou
(TB kosatec **Blue Lasso**, Seidl 2011)

obr.2 Bezbradkový kosatec se žlutým signálem
(japonský kosatec **Silesian Shadows**, Seidl 2011)